

ตลาดสด : การสร้างเศรษฐกิจชาติในเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

Marketplaces : The Construction of National Economy with the Economic and Cultural Areas

สุวิดา ธรรมมณีวงศ์¹

Suwida Thammanee Wong

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง ตลาดสด: การสร้างเศรษฐกิจชาติในเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม มีวัตถุประสงค์ในการนำเสนอข้อวิพากษ์ต่อการพัฒนาประเทศที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวได้ทำให้คุณค่าของสังคมในด้านอื่นๆ ขาดหายไป โดยเฉพาะการเข้าถึงเสรีภาพในการประกอบอาชีพของประชาชนอย่างเท่าเทียมกัน และคุณค่าของกลไกทางสังคมที่มีบทบาทในอดีตที่ขับเคลื่อนโดยระบบชุมชนอันเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย ระบบดังกล่าวประกอบด้วย เศรษฐกิจแบบครอบครัวที่ใช้แรงงาน เศรษฐกิจชุมชนและเครือข่ายงานวิจัยเกี่ยวกับตลาดสดและตลาดนัด รวมถึงการศึกษาระบบเศรษฐกิจของชุมชนต่างๆ พบว่าการสร้างเศรษฐกิจชาติจากเศรษฐกิจของประชาชนโดยใช้แนวคิดเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เป็นการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีเสรีภาพในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียมทั้งในพื้นที่ชนบท และเมือง ดังนั้น ภาคส่วนต่างๆ ในสังคมรวมถึงรัฐ จึงควรมีบทบาทในการสนับสนุนเศรษฐกิจของประชาชนควบคู่ไปกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

คำสำคัญ: 1. ตลาดสด. 2. เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม. 3. เศรษฐกิจประชาชน. 4. เศรษฐกิจทางเลือก.

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

Abstract

The article, "Marketplaces: the Construction of the National Economy with Economic and Cultural Areas", provides a critique of Thai development which emphasizes the economic growth orientation. This development has devitalized other social values, especially equal access to a variety of economic activities and the former leading social mechanisms. This social mechanism community system, was an economy based on the Thai cultural context and it was driven by the household and community sector and its network. Research on marketplaces and reviews on the community economy revealed that the concept of economic and cultural areas can strengthen people's economy to formulate the national economy. Besides the capitalist system, every part of society, including the government, should take an active role to support economic sovereignty by taking into consideration the concept of the Economic and Cultural Area so that people can gain a wider view of economic activities in both local and city areas to create the National Economy.

Keywords: 1. Marketplace. 2. Economic and cultural area. 3. People's economy. 4. Alternative economy

1. บทนำ

เครือข่ายรอยเท้านิเวศของโลก (Global Footprint Network) ได้รายงานคุณภาพการบริโภคทรัพยากรของประเทศต่างๆ ทั่วโลก หรือที่เรียกว่า “รอยเท้านิเวศ (Ecological Footprint)”² ของปี ค.ศ. 2006 (Global Footprint Network 2010) โดยคำนวณการบริโภคของผู้คนบนโลกเมื่อเทียบกับทรัพยากรบนโลกที่รองรับ พบว่าผู้คนบนโลกได้ใช้ทรัพยากรมากกว่าทรัพยากรที่มีอยู่ กล่าวคือโดยเฉลี่ยคนในโลกนี้ใช้ทรัพยากร 6.7 เอเคอร์ต่อคน ในขณะที่มีทรัพยากรรองรับเพียง 5.1 เอเคอร์ต่อคน หากพิจารณาที่รายได้ของแต่ละประเทศพบว่า ประเทศที่มีรายได้เฉลี่ยสูงได้ประคับประคองรอยเท้านิเวศในเกณฑ์เฉลี่ยที่สูงกว่าประเทศที่มีรายได้ต่ำ และทวีปแอฟริกาประคับประคองรอยเท้านิเวศต่ำกว่าภูมิภาคอื่น ในขณะที่ทวีปอเมริกาเหนือโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาและทวีปยุโรป ได้ประคับประคองรอยเท้านิเวศมากกว่าทรัพยากรที่ทวีปจะรองรับได้ ตัวเลขดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตมากเกินไป กลับก่อให้เกิดปัญหาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเกินขีดความสามารถที่ทรัพยากรธรรมชาติจะรองรับ ตัวเลขดังกล่าวสะท้อนว่า ประเทศที่มีรายได้สูง บริโภคทรัพยากรมากกว่าที่มีรายได้ต่ำ ดังนั้นหากทุกประเทศมุ่งการพัฒนาที่เน้นรายได้ และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป้าหมายแล้ว ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรบนโลก เป็นเรื่องที่ผู้คนบนโลกไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

การมุ่งตัวเลขรายได้ประชาชาติเป็นเป้าหมายในการพัฒนา ผ่านการส่งเสริมเศรษฐกิจทุนนิยม โดยเฉพาะทุนขนาดใหญ่ ไร้รัฐชาติที่มีเป้าหมายในการผลิตจำนวนมากเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายหลัก ทำให้นาขนาดของทุนกลายเป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขันในยุคโลกาภิวัตน์ ทุนขนาดใหญ่ยังสร้าง

วัฒนธรรมการบริโภคที่มีมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก กลายเป็นระบบอาหารโลก และวัฒนธรรมการบริโภคสากล

นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์และคณะ (2545) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ระบบอาหารโลกตั้งอยู่บนฐานคิดของการใช้ที่ดิน เครื่องจักรในการผลิต การแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ การสร้างมูลค่าเพิ่มเพื่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการแข่งขันผ่านกลไกตลาด ฐานคิดของระบบอาหารโลกจึงไปทำลายคุณค่าอื่นๆ เพราะต้องสัมพันธ์กับการผลิต การค้าปลีก และการขนส่งขนาดใหญ่ที่สิ้นเปลืองพลังงาน ทำให้เกิดการถอยร่น และหดหายไปของเกษตรกรรายเล็ก ทุนท้องถิ่นขนาดเล็ก และการสูญหายไปของวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน โดยเฉพาะความหลากหลายของระบบอาหาร ระบบอาหารโลกทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจเปลี่ยนไปเน้นการพึ่งพาทุนขนาดใหญ่ และเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น ทั้งหมดนี้จึงเป็นผลกระทบทางลบหรือเป็นต้นทุนของสังคม (Social cost) ที่สังคมต้องสูญเสีย โดยเฉพาะการสูญเสียเศรษฐกิจแบบพึ่งพาอาศัยกัน

แต่ละประเทศควรจะมีบริโภคทรัพยากรอย่างไร เพื่อไม่ให้เกินความสามารถในการผลิตของแต่ละประเทศ และระบบอาหารโลกที่กล่าวข้างต้นทำให้คุณค่าที่สำคัญขาดหายไปอย่างไรบ้าง บทความนี้จะมุ่งตอบคำถามว่า การพัฒนาประเทศภายใต้การส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งการส่งออกสินค้าและบริการ และการลงทุนขนาดใหญ่ได้ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนไปอย่างไร และเหตุใดการพัฒนาประเทศควรเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพในการดำรงชีพอย่างทั่วถึงเท่าเทียม

2. ห้าทศวรรษการพัฒนา กับสิ่งที่ขาดหายไปในการสังคม

ผู้เขียนเคยตั้งคำถามเพื่ออภิปรายในชั้นเรียน

² หน่วยวัดรอยเท้านิเวศ เป็นการวัดผลที่เกิดจากการที่คน ชุมชน องค์กร หรือประเทศได้ประคับประคองการใช้ชีวิตไว้บนระบบนิเวศของโลก โดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์เฉลี่ยของปริมาณน้ำพื้นโลก พลังงาน ป่าที่จะจัดการและดำรงอยู่ได้ (biocapacity) รายละเอียดสืบค้นที่ www.footprintnetwork.org

เกี่ยวกับเรื่อง “การเลือกกระหว่าง ไช่สองฟอง” ที่มีที่มาและที่ไปแตกต่างกัน โดยไช่ฟองแรกเกิดจากระบบการผลิตของแต่ละครัวเรือน แม่ไก่จึงมีชีวิตความเป็นอยู่ตามธรรมชาติ ไช่ฟองที่สองเป็นไช่จากแม่ไก่ที่เกิดจากระบบอุตสาหกรรม มีขั้นตอนการผลิตที่ซับซ้อน ไช่ฟองที่สองได้เกิดจากการสร้างงานให้แก่ผู้คนเป็นจำนวนมาก และช่วยส่งเสริมให้เกิดธุรกิจเชื่อมโยงมากมาย ผลปรากฏว่านักศึกษาให้เหตุผลการเลือกไช่แต่ละฟอง จากจุดยืนที่แตกต่างกัน ดังนี้

นักศึกษากลุ่มที่เลือกไช่ฟองแรกให้เหตุผลว่าการบริโภคไช่ไก่ที่เลี้ยงในครัวเรือน ทำให้สุขภาพดีและยังไม่ทรมานไก่โดยเลี้ยงในกรงขัง และการบริโภคในครัวเรือนไม่จำเป็นต้องบริโภคมากมายจนต้องเลี้ยงไช่ไก่แบบฟองที่สอง ในขณะที่กลุ่มที่เลือกไช่ฟองที่สองตอบว่า การมีชีวิตอยู่ในเมืองที่ต้องพึ่งพารายได้จากการผลิต การจำหน่าย การแปรรูปอาหารจากไช่ไก่เพื่อสร้างรายได้ ชีวิตในเมืองไม่มีพื้นที่สำหรับการเลี้ยงไก่ การซื้อไช่ไก่ครั้งละปริมาณมากเพื่อเก็บสำรองไว้จึงจำเป็นต้องเลือกไช่แบบฟองที่สอง โดยเฉพาะการเปิดร้านขายอาหารที่ต้องใช้ไช่ในปริมาณมาก

จากคำตอบของนักศึกษา มีนัยว่า การเลือกไช่ฟองใดฟองหนึ่ง เป็นเลือกภายใต้เงื่อนไขการดำเนินชีวิตของแต่ละกลุ่มคน การเลือกไช่แต่ละฟองแม้สะท้อนเสรีภาพในการเลือก แต่ก็เป็เสรีภาพภายใต้เงื่อนไขที่กำกับอยู่ชุดหนึ่ง กล่าวคือไช่ฟองแรก เลือก

ในสถานการณ์ที่ผู้คนต้องการสุขภาพชีวิตที่ดี รวมทั้งการค้า การแข่งขัน และการสะสมทุนมีบทบาทน้อย ในขณะที่ไช่ฟองที่สองเลือกภายใต้เงื่อนไขที่ต้องแสวงหารายได้ การสะสมทุนเพื่อความเจริญเติบโต ความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย ซึ่งไช่ฟองที่สองจึงสะท้อนทิศทางการพัฒนาประเทศตลอดกว่า 50 ปีที่ผ่านมา ซึ่งเน้นการเปิดกว้างให้กับการเข้ามาของการค้าและการแลกเปลี่ยน การแบ่งงานกันทำตามความชำนาญเฉพาะอย่าง โดยเฉพาะการเปิดการค้าอย่างเข้มข้นผ่านกลไก มาตรการของรัฐ และบรรษัทข้ามชาติ ซึ่งสร้างภาพให้เข้าใจว่าการเติบโตของตัวเลขรายได้ประชาชาติเหล่านี้คือเป้าหมายของการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ

การให้ความสำคัญกับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก และด้านอื่นๆ เป็นด้านรองนั้นมีข้อคำถามมากมาย ตัวอย่างเช่น สติกลิตซ์ และทีมงาน (2010) ได้เสนอให้จัดการกับความบกพร่องบางอย่างของจีดีพี โดยเพิ่มมุมมองของครัวเรือน ให้ความสนใจกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นนอกตลาด มีการบริการจำนวนมากที่ครัวเรือนผลิตให้แก่ตัวเองไม่ได้ถูกคำนวณไว้ในกรวัดรายได้และการผลิตอย่างเป็นทางการ ทั้งๆ ที่บริการเหล่านี้ถือเป็นแง่มุมสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่นกัน เช่นเดียวกับมูลนิธิเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ (New Economics Foundation 2009)³ ได้นำเสนอการวัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มี

³ มูลนิธิเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ เป็นกลุ่มนักคิด นักปฏิบัติที่ตรวจสอบ และนำเสนอ เศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องชีวิตจริง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิต ด้วยการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ๆ ในการแก้ปัญหาซึ่งท้าทายเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ทำหายปัญหาสิ่งแวดล้อม และประเด็นทางสังคม มูลนิธิทำงานในลักษณะภาคีเครือข่าย และคำนึงถึงประชาชนและความอยู่รอดของโลกเป็นสำคัญ มูลนิธิเกิดขึ้นจากผู้นำการประชุมสุดยอดว่าด้วยเศรษฐกิจแนวใหม่ (The other Economic Summit-TOES) ซึ่งหยิบยกประเด็นการแก้ปัญหาหนี้สินระหว่างประเทศเป็นวาระการประชุมของกลุ่มประเทศ G 7 และ G 8 (G8 มีประเทศสมาชิก 8 ประเทศคือ แคนาดา ฝรั่งเศส เยอรมัน รัสเซีย อิตาลี ญี่ปุ่น สหราชอาณาจักร และสหรัฐอเมริกา) การทำงานของมูลนิธิฯ มุ่งนำเสนอเชิงนโยบายจากประสบการณ์การแก้ปัญหาในเชิงปฏิบัติที่ได้ผล โดยเฉพาะจากประชาชนในท้องถิ่น รวมถึงสร้างวิธีการใหม่ๆ ในการวัดความก้าวหน้าของการยกระดับความอยู่ดีกินดี และความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม มูลนิธิฯ ทำงานร่วมกับส่วนต่างๆ ของสังคมในประเทศอังกฤษ และประชาคมประเทศต่างๆ ทั่วโลก ทั้งในภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และนักวิชาการ เพื่อสร้างความเข้าใจและยุทธศาสตร์ในการเปลี่ยนแปลงมูลนิธิฯ มีบทบาทโดดเด่นในช่วงปี ค.ศ.1992-2003 และในเดือนกรกฎาคม 2006 มูลนิธิฯ ได้เสนอดัชนีความสุข (Happy Planet Index) เพื่อจะทำนายบรรดาดัชนีต่างๆ ที่วัดความสำเร็จทางเศรษฐกิจ เช่น ผลผลิตมวลรวมภายในประเทศ (Gross Domestic Product - GDP) ดัชนีวัดการพัฒนา มนุษย์ (Human Development Index - HDI) รายละเอียดสืบค้นที่ <http://www.neweconomics.org/>

เป้าหมายที่มากกว่าตัวเลขรายได้ประชาชาติ แต่มุ่งเน้นการเติบโตจากเศรษฐกิจภายใน ผนวกรวมเศรษฐกิจคนเล็ก คนน้อย เศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ ภาคครัวเรือน และขนาดเล็กระดับท้องถิ่น รวมถึงเป็นเศรษฐกิจที่คำนึงถึงระบบนิเวศ ซึ่งเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมองข้ามไป

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2552) กล่าวว่า การให้จีดีพีมีบทบาทในด้านหลัก ในขณะที่ด้านอื่นๆ เป็นด้านรอง หรือที่เรียกว่าลัทธิบูชาจีดีพี หรือลัทธิเศรษฐศาสตร์ ก็คือการยึดถือการเติบโตทางเศรษฐกิจและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นจุดหมายสูงสุดของการขับเคลื่อนสังคมและกิจกรรมชีวิต โดยกำหนดให้ด้านอื่นๆ เป็นเพียงด้านรอง ถือเป็นวาทกรรมที่ถูกผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า ทำให้ขาดสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและด้านอื่นๆ ทั้งที่จีดีพีเติบโตอาจมีคำถามถึงคุณค่าที่แตกต่างกัน ดังกรณี ครอบครัวชาเลนเจอร์จำนวน 6 คนบริโภคไข่ 3 ฟอง กับเศรษฐกิจวัยกลางคนซื้อไข่ 12 ฟอง มาทาหน้าทาสะโพก ทั้งสองกรณีอาจมีมูลค่าไม่เท่ากันแต่คุณค่าสองกรณีนี้แตกต่างกันด้านคุณค่า การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จึงมิได้หมายถึงความเจริญทางสังคมเสมอไป การยึดถือการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจึงไปหักล้างคุณค่าอื่นๆ เช่น มิตรภาพ น้ำใจ ความเมตตากรุณา ตลอดจนความสงบสันติทางด้านจิตวิญญาณ ประเพณี พิธีกรรม หรือคุณค่าของกลไกเชิงสถาบัน เป็นต้น นักวิชาการเศรษฐศาสตร์บางท่านเชื่อว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกำลังสันถลอน ขาดความเข้าใจมนุษย์อย่างครบถ้วนรอบด้าน เศรษฐศาสตร์กระแสหลักแยกเรื่องการให้คุณค่าออกจากการศึกษาซึ่งเป็นแนวทางของเศรษฐศาสตร์ทฤษฎี (Positive economics) (อภิชาติ พันธเสน 2544 : 472-473)⁴

กล่าวโดยสรุป การมุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลักของการพัฒนาจึงทำให้มูลค่ามีความสำคัญมากเกินไป จนไปลด หรือบดบังคุณค่าหลาย ๆ ส่วนของสังคม

นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ (2552) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า การมุ่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก ได้ก่อให้เกิดปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้เหลื่อมล้ำสูงขึ้น และยังพบการกระจุกตัวของทรัพย์สินมีมากกว่าการกระจุกตัวของรายได้ ซึ่งการกระจุกตัวของทรัพย์สินได้ทำให้เกิดการกระจุกตัวของการเมือง อำนาจ และความขัดแย้งทางการเมือง ผลคือประชาธิปไตยขาดเสถียรภาพ นอกจากนี้ปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้ที่สูงขึ้นนั้น ก็เกิดจากบทบาทของรัฐที่ซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำผ่านนโยบาย มาตรการภาษี กล่าวคือ ในประเทศกำลังพัฒนาที่ปกครองด้วยระบบประชาธิปไตย รัฐมักเป็นตัวแทนของกลุ่มธุรกิจขนาดใหญ่ เช่น การผูกขาดในธุรกิจส่วนใหญ่เกิดจากอำนาจรัฐ นโยบายและมาตรการของรัฐก่อให้เกิดค่าเช่า (สิทธิพิเศษ หรือประโยชน์ที่มิควรได้แก่นักธุรกิจใหญ่บางราย และนักการเมือง) ช่องทางของนักธุรกิจใหญ่ในการใช้อำนาจการเมืองเพื่อประโยชน์ต่อธุรกิจทางอ้อม (นักธุรกิจสร้างความสัมพันธ์กับนักการเมืองด้วยวิธีต่างๆ) และทางตรง (นักธุรกิจรายใหญ่เข้าสู่อำนาจการเมืองโดยตรง) นอกจากนี้ โครงสร้างภาษี และการใช้จ่ายของรัฐไม่มีส่วนช่วยลดการกระจุกตัวของรายได้และทรัพย์สิน

แม้ นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ (2552) จะกล่าวว่า นโยบายรัฐมีส่วนซ้ำเติมความแตกต่างของรายได้ผ่านนโยบาย และมาตรการภาษี แต่เสกสรรค์

⁴ เศรษฐศาสตร์ทฤษฎี (positive economics) เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เศรษฐศาสตร์วิเคราะห์ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหาความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์ต่างๆ ทางเศรษฐกิจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่เกี่ยวข้องกับการตัดสินคุณค่า (value judgment) ซึ่งแตกต่างจากเศรษฐศาสตร์นโยบาย (normative economics) ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมดูแลภาวะทางเศรษฐกิจให้เป็นไปตามที่ต้องการ เป็นวิธีการที่มุ่งแก้ปัญหาหรือปรับปรุงสภาพเศรษฐกิจ โดยมีการตั้งเป้าหมายและแสวงหาวิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายนั้นๆ เศรษฐศาสตร์นโยบายจึงเกี่ยวข้องกับการตัดสินคุณค่า รายละเอียดศึกษาได้จากวันรักษ์ มิ่งมณีนาคน (2534)

ประเสริฐกุล (2552) กลับเห็นว่า ปัญหาการกระจายรายได้ที่มากขึ้น มิใช่เกิดจากนโยบายรัฐเท่านั้น แต่เกิดจากสังคมมีการผลิตซ้ำวิชาเชิงโครงสร้างผ่านนโยบายรัฐหรือสถาบันต่างๆ ด้วย เช่น กฎหมาย สถาบันศึกษา สื่อมวลชน

ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจหรือการกระจายรายได้ จึงเป็นปัญหาที่สังคมเลือก และหยิบยื่นผ่านกลไกเชิงสถาบันนอกเหนือจากกลไกรัฐ ซึ่งทั้งหมดเป็นเพื่อให้ทำงานตามลัทธิบูชาจีดีพี ที่เสกสรรค์เรียกว่าเป็นวิชาเชิงโครงสร้าง ดังนั้น กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่มุ่งจีดีพีเป็นเป้าหมายจึงทำให้กลไกเชิงสถาบันตอกย้ำ หรือส่งเสริมการยึดจีดีพีเป็นเป้าหมายมากขึ้น อย่างไรก็ตามในความคิดเห็นของผู้เขียนเห็นว่า กลไกเชิงสถาบันเหล่านี้ไม่ได้ทำหน้าที่ของตนเองอย่างสมบูรณ์ หรือทำหน้าที่บกพร่อง ทำให้ปัญหาความเหลื่อมล้ำและการกระจายรายได้เกิดมากขึ้น ดังนั้น คุณค่าของกลไกเชิงสถาบันที่มีอยู่เดิมจึงหายไป

การสนับสนุนให้กลไกการค้าทำงานอย่างเสรีเป็นแนวคิดเบื้องหลังของการพัฒนาของไทยอีกประการหนึ่ง เพราะเชื่อว่าการให้เอกชนดำเนินการผลิต การแข่งขันจะก่อให้เกิดประสิทธิภาพ และผู้บริโภคจะได้ประโยชน์ แต่ตลอดกว่าห้าทศวรรษที่ผ่านมาได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจที่เชื่อในประสิทธิภาพของกลไกการค้า ไม่เกิด

ขึ้นจริง เพราะขนาดของทุนกลายเป็นข้อได้เปรียบในการแข่งขัน และเมื่อรัฐส่งเสริมทุนขนาดใหญ่ให้แข่งขันกับรายเล็กรายน้อยในกิจการประเภทเดียวกัน รายเล็กรายน้อยย่อมหายไปจากระบบเศรษฐกิจ ทำให้การผลิต การค้าจึงดำเนินไปบนกลุ่มทุนขนาดใหญ่ และในระยะยาวก่อให้เกิดการผูกขาดการผลิตและการค้า ดังตัวอย่างการค้าในตลาดสด โชห่วย⁵ เปรียบเทียบกับห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

เสรีภาพของกลไกการค้า อันเป็นรากเหง้าที่ทำให้เกิดความแตกต่างในสังคมไทยนี้ ถือเป็นโลกทัศน์ในการมองโลกและชีวิตผิดไปจากความจริง ซึ่งเสกสรรค์ถือว่าเป็นความมืดบอดทางปัญญา หรือเป็นชีวิตที่ถูกชี้นำด้วยอวิชชา (Ignorance)

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2538 : 111-150) เห็นว่าความขัดแย้งในสังคมเศรษฐกิจไทย ส่วนหนึ่งโดยพื้นฐานแล้ว เป็นความขัดแย้งในประเด็นเรื่องยุทธศาสตร์ของการพัฒนา เพราะชนชั้นปกครองไทยผลักดันให้สังคมเศรษฐกิจไทยเดินบนเส้นทาง “โลกาภิวัตน์พัฒนา (Washington Consensus)”⁶ เป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจไปตามแนวทางเสรีนิยม หรือเรียกว่ายุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด (Outward Orientation) ซึ่งเปิดเสรีทางเศรษฐกิจ (Liberalization) การรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ (Stabilization) การถ่าย

⁵ คำว่าโชห่วย เดิมเรียกว่า โชห่วย แยกศัพท์ได้ว่า โช กับ ห่วย คำว่า โช แปลว่าหยาบ คำว่า ห่วย แปลว่าสินค้า รวมความแล้วแปลว่า สินค้าหยาบๆ ความหมายดังกล่าวเป็นความหมายที่ใช้กันในอดีตว่า หมายถึงสินค้าประเภทอาหารแห้งที่จำหน่ายตามร้านค้า ซึ่งมักจะเป็นสินค้าประเภทข้าวสาร น้ำตาล น้ำมันพืช หอม กระเทียม ขนมหั้ว ขนมหั้วบั้ง ขนมหั้วบั้งกรอบ ถ่านสำหรับติดไฟ ฯลฯ สำหรับสินค้าที่เป็นของใช้ในชีวิตประจำวันประเภทสำเร็จรูป จะมีจำหน่ายในร้านที่เรียกว่า เอี้ยจ๊ับ (หากคนพื้นเมืองแต่จั่วจะเรียกสินค้าประเภทนี้ว่าตักเกีย) คำว่าเอี้ยแปลว่าของนอก คำว่าจ๊ับ แปลว่า หลากหลาย รวมความแล้วคือสินค้าของนอกที่มีหลากหลาย ดังนั้น ร้านที่จำหน่ายสินค้าประเภทนี้จะมีบางส่วนที่มาจากต่างประเทศ หรือสินค้าที่ไม่สามารถผลิตได้ในท้องถิ่น สินค้าที่จำหน่ายได้แก่ สบู่ ยาสีฟัน หวี ยาสระผม ผ้าขนหนู ผ้าเช็ดหน้า น้ำหอม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ได้ผ่านกระบวนการผลิตในระบบโรงงานและซับซ้อนกว่าสินค้าประเภทโชห่วยในอดีตร้านที่จำหน่ายสินค้าประเภทโชห่วย กับเอี้ยจ๊ับจะแยกกัน หากขายทั้งสองประเภท จะจัดวางสินค้าแยกกันอย่างชัดเจน ปัจจุบันสภาพสังคมเปลี่ยนไป ในร้านหนึ่งๆ จำหน่ายสินค้าเหล่านี้วางปะปนกันไป และเรียกรวมว่า โชห่วย ทำให้ความหมายเดิมหายไป

⁶ ในทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่า Outward Orientation หรือยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบเปิด เป็นการเปลี่ยนแปลงนโยบายเศรษฐกิจไปตามแนวทางเสรีนิยมคือหมายถึงการเปิดประตูการค้าเสรีในสินค้า บริการ และเปิดเสรีทางการเงิน (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2538: 132-134)

โอนการผลิตไปสู่ภาคเอกชน (Privatization) และการลดการกำกับ การลดการควบคุม (Deregulation) ยุทธศาสตร์โลกาภิวัตน์พัฒนาเป็นยุทธศาสตร์ที่ต้องการประโยชน์จากกระบวนการโลกาภิวัตน์ ระบบเศรษฐกิจจะได้ประโยชน์จากกระบวนการโลกาภิวัตน์ก็ต่อเมื่อระบบเศรษฐกิจเชื่อมสัมพันธ์กับระบบทุนนิยมโลก แต่ว่าในชนบทมีกลุ่มชนในภูมิภาคต่างๆ เลือกเส้นทาง “ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา” หรือ Bangkok Consensus แนวทางดังกล่าวไม่ต้องการให้การผลิตยึดหลักความชำนาญพิเศษ หรือความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ ไม่ได้มีปรัชญาในการพัฒนาที่เน้นเรื่องการอยู่ดีกินดี แต่เน้นเรื่องการอยู่พอดีกินพอดี เน้นเรื่องการกระจายความเสี่ยงของครัวเรือนเกษตร ความไม่สามารถจัดการกับกระบวนการโลกาภิวัตน์เป็นปัญหาใหญ่ เพราะจะทำให้สังคมไม่สามารถเดินบนเส้นทางนี้ได้ต่อไปได้ และภายใต้การกำหนดนโยบายและการเมืองที่เป็นอยู่นั้น เป็นเรื่องยากที่จะหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น (ผู้เขียนเห็นว่าข้อเสนอของรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์มีความเป็นจริงสูงขึ้น เพราะได้ปรากฏแล้วว่าการปะทะนั้นเกิดขึ้นแล้วและรุนแรงมากขึ้น หากสังคมไม่กำหนดแนวนโยบายให้ชัดเจน เพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วมมากขึ้น ปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสองสามปีที่ผ่านมา สังคมกลับไม่สร้างกระบวนการเรียนรู้เหตุแห่งความขัดแย้งให้กับคนในสังคม แต่กลับชูประเด็นความรุนแรง ใครสร้างความรุนแรง นำผู้ได้รับความรุนแรงมาขยายภาพ ฯลฯ โดยไม่มุ่งประเด็นเหตุแห่งความขัดแย้งความขัดแย้งจึงคงดำรงอยู่)

กล่าวได้ว่า ทิศทางการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต้องทบทวนใหม่ ให้เศรษฐกิจเติบโตอย่างมีคุณภาพ

เป็นการเติบโตที่ผนวกรวมเศรษฐกิจของกลุ่มคนจำนวนมาก แทนที่จะเป็นคนจำนวนน้อย ซึ่งการเติบโตอย่างมีคุณภาพต้องคำนึงถึงเศรษฐกิจในมิติอื่นนอกเหนือจากเศรษฐกิจแบบตลาด เศรษฐกิจในลักษณะดังกล่าวอาจรวมเรียกว่าเศรษฐกิจของประชาชนในชาติ มิใช่เศรษฐกิจชาติ โดยเพิ่มสิ่งที่ขาดหายไปในกระบวนการพัฒนาตามลัทธิบูชาจีดีพีนั่นคือ **ความสามารถในการเข้าถึงเสรีในการประกอบอาชีพอย่างเท่าเทียม หรือเพิ่มพื้นที่สำหรับเศรษฐกิจของประชาชน**

3. ทางเลือกในการพัฒนาเพื่อสร้างเสรีภาพในการดำรงชีพของประชาชน

นักสังคมวิทยาตามแนวคิดหน้าที่นิยม (สนธิสมักรการ 2540 : 1-11) ได้เทียบเคียงสังคมเหมือนกับร่างกายมนุษย์ว่า สังคมประกอบด้วยระบบย่อยๆ ต่างๆ แต่ละระบบ⁷ ต่างประสานการทำงานร่วมกันเพื่อเป้าหมายเดียวกันคือเพื่อให้สังคมอยู่ได้ยาวนานกว่ามนุษย์คนใดคนหนึ่ง ดังนั้นสังคมจำเป็นต้องสร้างระบบย่อยต่างๆ ขึ้นเพื่อให้สังคม/ชุมชนสามารถเลี้ยงตนเองได้ (A self-sufficient of action) ต้องมีวิธีการในการจัดการ การควบคุมประชากรให้อยู่รอดปลอดภัย ด้วยวิธีการต่างๆ อาจจะต้องคิดค้นเทคโนโลยี การแพทย์ หรือการรณรงค์ให้ความรู้แก่คนในสังคม หรืออบรมขัดเกลาให้สมาชิกสืบทอดแบบแผนประเพณีในสังคม/ชุมชนนั้นๆ อาจต้องจัดหาสมาชิกใหม่ทดแทนสมาชิกเก่า (ไม่ว่าสมาชิกเก่าจะถึงแก่กรรมก่อนวัยอันควร หรือถูกคุกคามจากภายนอกทำให้เกิดบาดเจ็บ ล้มตาย หรือการอพยพของประชากร) ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น สร้างแรง

⁷ ได้แก่ การสร้างประชากร (Reproduction) การอบรมขัดเกลาและพัฒนาสมาชิก (Socialization) การทำหน้าที่ในด้านเศรษฐกิจ (Economic functions) การรักษาความสงบเรียบร้อยให้แก่สมาชิกในสังคม (Order functions) และหน้าที่ที่พื้นฐานประการสุดท้ายคือ บำรุงขวัญและกำลังใจให้กับสมาชิกในสังคม (Morality and Psychological Aspect) การทำหน้าที่ทางเศรษฐกิจมีนัยยะว่าสังคมหนึ่งๆ จะต้องสร้างเศรษฐกิจให้คนในชุมชนมีผลผลิตเพียงพอต่อการดำรงชีพ หากมีจำนวนมาก ชุมชนก็มีวิธีการในการนำส่วนเกินไปแปรเปลี่ยนเป็นทรัพยากรอื่นๆ เช่น แปรรูปผลผลิตการแลกเปลี่ยนกับต่างชุมชนการค้าขายหรือการแจกจ่ายแก่ผู้ด้อยโอกาสในชุมชน/สังคม การสร้างเศรษฐกิจชาติ มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งกิจกรรมที่แสวงหากำไรและไม่แสวงหากำไร ซึ่งรวมเรียกว่าเศรษฐกิจชาติ

จงใจให้เพิ่มสมาชิกใหม่ ดังนั้น สังคม/ชุมชนจำต้องทำหน้าที่หลาย ๆ ส่วนเพื่อให้ระบบสังคมอยู่รอดได้ “ระบบสังคม” (Social System) จึงดำรงอยู่ได้นานกว่าอายุของมนุษย์คนใดคนหนึ่ง แม้ว่าคนรุ่นเก่าจะสูญหายไป ดังนั้นระบบสังคมจะประกอบด้วยส่วนต่างๆ ทำหน้าที่ประสานกันให้ชีวิตดำเนินต่อไปได้ แต่ละสังคม/ชุมชนมีลักษณะสำคัญ 4 ประการที่แตกต่างจากสังคม/ชุมชนอื่น คือ 1.) มีอาณาเขตต่างๆ ที่ชัดเจน (Boundaries) ซึ่งจะช่วยให้แยกความแตกต่างจากสังคม/ชุมชนอื่นๆ 2.) มีความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่างๆ (Interrelationships) ภายในสังคม/ชุมชน 3.) มีระบบย่อยๆ ทำหน้าที่ต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ (Function) เพื่อให้แต่ละส่วนมีกิจกรรมและความสัมพันธ์ต่อกัน 4.) มีการประสานการทำงานอย่างสอดคล้องกลมกลืน (Unity) เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายส่วนรวมในสังคม/ชุมชน (Olsen 1991 : 39-40)

จากการเปรียบเทียบสังคมมนุษย์เหมือนสิ่งมีชีวิต และการกล่าวถึงลักษณะของระบบสังคมข้างต้น หากประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่ออธิบายรัฐในฐานะเป็นระบบย่อยในสังคม จะสามารถอธิบายได้ว่า รัฐในสังคมหนึ่งๆ เป็นระบบกระทำการระบบหนึ่งในสังคม มีหน้าที่ที่ตัดสินใจโดยคำนึงถึงความต้องการของบุคคลและสังคมโดยรวม บางสังคมเน้นรูปแบบรัฐสวัสดิการ บางสังคมจะเน้นเสรีภาพในการถือครองทรัพย์สิน รัฐจะแทรกแซงน้อย หากผู้บริโภค มีเหตุผล ผู้ผลิตมีประสิทธิภาพในการผลิต มีจริยธรรมในการดำเนินธุรกิจ นอกจากนี้ ในสังคมแต่ละสังคมมีการดำเนินการทางเศรษฐกิจหลายรูปแบบ เช่น บางสังคมเน้นระบบเศรษฐกิจที่ใช้กลไกตลาด (Market-Directed Economic System) บางสังคมอาจเน้นระบบเศรษฐกิจที่มีการวางแผนจากส่วนกลาง (Command-Directed Economic System) หรือบางสังคมอาจให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจที่กำหนดจากประเพณี (Traditional-Directed Economic System) ตัวอย่างระบบเศรษฐกิจทั้ง 3 รูปแบบ จึงแตกต่างกันในการผลิต (Production) การบริโภค (Consumption) การจำหน่าย (Distribution) นั่นคือ จะผลิตอะไร จำนวนเท่าใด จะผลิตอย่างไร และใครควรผลิต ผลผลิตที่เกิดขึ้นจะจัดสรรอย่างไร เพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมได้อย่างทั่วถึงเป็นธรรม (McGann,

Marguardt & Routson 1979 : 15-35) ดังนั้น การทำหน้าที่ตามบทบาทของรัฐจึงต้องคำนึงถึงความแตกต่างกับระบบเศรษฐกิจแต่ละรูปแบบในสังคม

เช่นเดียวกับ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ประธานสถาบันนโยบายศึกษา (ศูนย์ข้อมูลข่าวสารปฏิรูปประเทศไทย 2009 ; สถาบันนโยบายศึกษา 2546) ได้เคยกล่าวไว้ว่า สังคมไทยมีความแตกต่างที่เป้าหมายอุดมการณ์ในการดำรงอยู่ในสังคม และแต่ละอุดมการณ์ต้องการยุทธศาสตร์การพัฒนาแตกต่างกัน ทั้งในด้านการจัดการศึกษา รวมถึงพรรคการเมืองที่หลากหลาย โดยเสนอว่าสังคมไทยเป็นสังคม 4 ฐาน คือ 1.) ฐานของผู้ด้อยโอกาส อยู่ห่างไกล ยากจนมากๆ ประมาณ 10 ล้านคน 2.) สังคมแห่งการพอเพียงที่มีที่ดินอาชีพในการอยู่อาศัยพอเพียง ไม่มีการสังสรรค์ 3.) สังคมฐานคุณภาพ เป็นสังคมของคุณภาพ ที่ไม่มีคุณภาพ และ 4.) สังคมแห่งการแข่งขันเพื่อคำกำไรอยู่ยงตบถ เป็นสังคมที่เชื่อมโยงกับสังคมโลกเรียบร้อยแล้วโดยวิถีชีวิตทุกอย่าง ซึ่งสังคมแต่ละฐานต้องการพรรคการเมืองแบบหลายพรรค ต้องการการจัดการศึกษาที่ต่างกันไป ชัยอนันต์เห็นว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมและขับเคลื่อนมีความจำเป็นและเกิด 2 แนวทางใหม่เกิดขึ้นซึ่งมีลักษณะทางอุดมการณ์อ่อนกว่าแนวทางปฏิบัติ คือ กระแสโลกาภิวัตน์นิยม หรือโลกภิวัตน์ อาจจะสุดกู่ หรือไม่สุดกู่ก็ได้ อีกแนวทางคือ แนวทางชุมชนที่อาจเสนอระบบเศรษฐกิจชนบท ซึ่งการเคลื่อนไหว 2 แนวทางนี้ยังไม่ลงตัว ข้อเสนอของชัยอนันต์จึงสะท้อนการวางกลยุทธ์ที่ดีต้องสอดคล้องกับความต้องการของสังคมแต่ละฐานซึ่งมีความต้องการแตกต่าง โดยเฉพาะการขับเคลื่อนสังคมไทยไปสู่กระแสโลกโดยไม่ละทิ้งแนวทางชุมชน และรัฐจึงมีส่วนสำคัญในสนับสนุนให้เกิดส่วนนี้

เสรี ลีลาลัย (2545 : 1-36) ได้เสนอให้สร้างเศรษฐกิจชาติจากรากฐานเศรษฐกิจขนาดเล็กในระดับชุมชน เรียกว่าเศรษฐกิจชุมชน เพราะที่ผ่านมาได้พิสูจน์แล้วว่า เศรษฐกิจชุมชนมีปรัชญา เป้าหมายเพื่อประชาชนโดยรวม ลดทอนการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ทำลายเศรษฐกิจรายย่อยๆ ลงไปเรื่อย เศรษฐกิจชุมชนเป็นการส่งเสริมการผลิตจากภูมิปัญญาดำเนินงานบนฐาน “ทุนของชุมชน” และทุนทางสังคม

การนำทุนของชุมชนมาใช้เพื่อชุมชนเป็นสุข กินอื้อนอนอื้อ คุณภาพชีวิตดี เอื้ออาหาร โดยชุมชนร่วมกันกำหนดว่า จะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร ผลิตเพื่อใคร ซึ่งสอดคล้องกับพอฟันท์ อูยานนท์ (2546 : 208-216) ได้เสนอว่าสมัยใหม่ควรอยู่บนพื้นฐานของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจครัวเรือนและเศรษฐกิจชุมชน โดยการส่งเสริมผู้ประกอบการรายย่อย เพราะเป็นเศรษฐกิจที่มีการปรับตัว มีความยืดหยุ่นสูงทั้งในแง่ของการใช้แรงงานและเวลา เน้นการใช้แรงงานเข้มข้น (labor-intensive) เป็นแรงงานในครัวเรือน เป็นเศรษฐกิจของผู้ผลิตรายย่อยที่ไม่ได้มีจิตใจแสวงหากำไรสูงสุด ใช้เทคโนโลยีแบบง่ายๆ ขนาดของตลาดเล็ก ไม่มีการผูกขาดตัดตอน ระบบเศรษฐกิจเช่นนี้เป็นระบบเศรษฐกิจที่มี “เสถียรภาพ” ในทางสังคมด้วย ใช้ทุนน้อยแหล่งเงินทุนมาจากญาติพี่น้อง พี่พวตถุดิบจากตลาดในท้องถิ่น ซึ่งข้อเสนอดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าความสำคัญของการสร้างเศรษฐกิจจากชุมชนหรือระบบเศรษฐกิจในท้องถิ่น และมีลักษณะใกล้เคียงกับที่กาญจนา แก้วเทพ (2535 : 22-23) เห็นว่า นอกจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาดแล้ว คนในสังคมบางส่วนก็ทำงานภายใต้ความเชื่อ อุดมการณ์ของระบบเศรษฐกิจแบบอื่น เช่น ระบบเศรษฐกิจที่แบบพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งเน้นมิติด้านศีลธรรม มิติด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ที่หายไปจากระบบเศรษฐกิจแบบตลาด หรือตรงกับสังคมแห่งความพอเพียงที่ชัยอนันต์ ไต่กล่าวไว้ข้างต้น

การส่งเสริมเศรษฐกิจตามแนวทางชุมชนนับว่าเป็นเรื่องใหม่ และข้อเสนอที่ตรงกับกลุ่มเศรษฐศาสตร์แนวใหม่ (New Economic Foundation : 2009) ที่เชื่อในแนวทางดังกล่าว เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับมนุษย์และความสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบตัว (Economics as if people and the planet mattered) เศรษฐศาสตร์แนวใหม่มีความมุ่งหวังที่จะเพิ่มความอยู่ดีกินดีของมนุษย์และสังคม และส่งเสริมให้พลเมืองสามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาและกำหนดอนาคตของตนเอง

ข้อเสนอของฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548 : 123-124) เป็นข้อเสนอที่สอดคล้องกับการส่งเสริมเศรษฐกิจตามแนวทางชุมชน กล่าวคือ ฉัตรทิพย์ ได้เสนอให้พิจารณาเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เป็นแนวคิดเริ่มต้นในการ

สร้างเศรษฐกิจชาติ โดยกล่าวว่า เศรษฐกิจชาติที่แท้จริงนั้นควรเป็นการประกอบกันขึ้นของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และจะทำให้เศรษฐกิจชาติมีความเข้มแข็ง นอกจากนี้ ยังเห็นว่าการศึกษาของประเทศที่ผ่านมา มักจะเลยการทำความเข้าใจและเห็นคุณค่าเขตชนบท ละเลยชีวิตและพลังงานของผู้คนจำนวนมาก ในขณะที่การศึกษาเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจะมีความสำคัญหลายประการ กล่าวคือประการแรก เป็นการมองแต่ละท้องถิ่นมีวิถีชีวิตและเส้นทางของตัวเอง เห็นพลังขับเคลื่อนและศักยภาพของท้องถิ่น การศึกษาทางวิชาการจึงจะสามารถช่วยผลักดันการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาประเทศไทย ประการที่สอง สังคมไทยประกอบด้วยระบบทุนและระบบชุมชน ซึ่งระบบชุมชนประกอบด้วยเศรษฐกิจแบบครอบครัวที่ใช้แรงงาน สมาชิกของครัวเรือน เศรษฐกิจชุมชนและเครือข่ายเป็นพื้นฐานของสังคมและวัฒนธรรมไทย แต่ถูกละเลย ทั้งที่ระบบชุมชนใหญ่กว่าระบบทุน แต่มีนักวิชาการศึกษาและเข้าใจน้อย ประการที่สามหน่วยการผลิตของสังคมไทยคือครอบครัว เป้าหมายเพื่อให้พอเพียงเลี้ยงครอบครัว มิใช่เพื่อเก็งกำไร จะเน้นการแลกเปลี่ยนอย่างเข้มข้นภายในเครือข่าย และกิจกรรมทางเศรษฐกิจฝังตัวอยู่ในวัฒนธรรมมาช้านาน แม้ระบบทุนนิยมจากภายนอกเข้ามาสถาปนาสถาบันทางเศรษฐกิจแบบใหม่ เบียดขับและครอบงำสถาบันแบบเก่า แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกส่วนยังถูกกำกับด้วยวัฒนธรรม เป็นเศรษฐกิจที่ประชาชนมีบทบาทการศึกษาเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจะช่วยฟื้นฟูวัฒนธรรม ประการที่สี่เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมประกอบกันเป็นเศรษฐกิจชาติ และทำให้มองเศรษฐกิจชาติในมุมมองใหม่ โดยพิจารณาการยึดโยงระหว่างเขตเศรษฐกิจต่างๆ ด้วยกัน เห็นความเป็นประเทศชาติจากการประกอบกันของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และการทำความเข้าใจเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจะต้องศึกษาความเชื่อมโยงของเขตฯ กับเขตอื่นในประเทศและบางเขตในประเทศอื่นในภูมิภาค ช่วยให้เห็นฐานะและบทบาทของท้องถิ่นนั้นๆ ในกระบวนการประกอบขึ้นเป็นชาติ และยกระดับวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นวัฒนธรรมชาติ และเมื่อวัฒนธรรมของชาวบ้านได้รับการยอมรับเป็นแกนกลาง

ของวัฒนธรรมแห่งชาติ ประเทศชาติจึงจะเป็นประเทศของชาวบ้านแท้จริง

ข้อเสนอดังกล่าวนับว่าสอดคล้องกับข้อวิพากษ์ของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2552) ที่กล่าวว่า ปัญหาการพัฒนาที่ผ่านมา นักเศรษฐศาสตร์มีส่วนทำให้การผลิตวิชาเชิงโครงสร้างเกิดขึ้น เพราะไม่มีพื้นที่ให้กับคุณค่า(Value judgment) และกลไกอื่นๆ ทำงานร่วมกับกลไกตลาด ดังนั้นจึงเสนอให้เปิดพื้นที่ให้กับคุณค่าและกลไกเชิงสถาบันเข้ามามีส่วนร่วมทำงาน นอกจากการมองโลกแบบวัตถุนิยม (Objective) ที่ผ่านมักใช้การคิดคำนวณเป็นสำคัญ หรือการใช้ตรรกะแบบนิรนัย (Deduction) ซึ่งยึดติดกับการตรวจสอบสถานการณ์ที่ควบคุมตัวแปรได้ รวมทั้งให้ใช้วิธีการแบบอุปนัย (Induction) คือหากฎเกณฑ์ทั่วไปจากความจริงที่เป็นรูปธรรม เพราะสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในโลกมีมิติหลากหลายและแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2548) เห็นว่า ยุทธศาสตร์การสร้างเศรษฐกิจชาติควรส่งเสริมให้คนคว่ำ วิจัย เพื่อส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมให้มากขึ้น เพื่อประกอบกันเป็นเศรษฐกิจชาติอย่างมั่นคงในระยะยาว การศึกษาเขตเศรษฐกิจที่เรียกว่าเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ที่ผ่านมามีคนจำนวนน้อยที่ศึกษา ซึ่งเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ฉัตรทิพย์กล่าวถึงนั้น คือสังคมของผู้คนในเขตพื้นที่หนึ่งซึ่งมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกัน มีความเกี่ยวข้องปฏิสัมพันธ์ภายในสูง อาจในแง่มุมศาสตร์ หรือเศรษฐกิจการค้าและการคมนาคม หรือการใช้ภาษาและ

นับถือศาสนาหนึ่งเดียวกัน หรือในทุกมิติที่กล่าวมา ตัวอย่างเช่น เขตลุ่มน้ำ เขตรอบอ่าวหรือทะเลสาบเกาะๆ หนึ่ง เขตภาษาและศาสนาเดียวกัน เป็นต้น ประเทศชาติหนึ่งๆ ย่อมประกอบด้วยเขตเช่นนี้หลายเขตและไม่จำเป็นต้องเป็นเขตเดียวกันกับเขตการปกครอง ปัจจัยที่ฝังลึกเป็นรากของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมคือภูมิศาสตร์ และวัฒนธรรม

ดังนั้นผู้เขียนเห็นว่า ข้อเสนอในแก้ไขปัญหาคือความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ โดยสร้างระบบสวัสดิการพื้นฐาน ให้กลไกภาครัฐมีบทบาทในการแก้ไขผ่านมาตรการภาษี และค่าใช้จ่าย ตามที่นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ (2552) เสนอไว้แล้ว นั้น เป็นข้อเสนอตามแนวทางการพัฒนาบนแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวแบบผสม ที่สร้างความมั่งคั่งของคนในชาติ พร้อมกับความเป็นธรรมทางสังคมในด้านเศรษฐกิจ จึงไม่เพียงพอที่จะส่งเสริมการสร้างเศรษฐกิจจากภาคประชาชน จากระบบชุมชน และการสร้างคุณค่าอื่นๆ ในสังคม

ในหัวข้อต่อไปผู้เขียนจึงพยายามนำข้อค้นพบจากการวิจัยเกี่ยวกับตลาดสดของผู้เขียน^๘ ซึ่งบ่งชี้ถึงคุณค่า และความสำคัญของกิจกรรมดังกล่าวในฐานะเป็นเศรษฐกิจของประชาชน รวมถึงสนับสนุนแนวคิดเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของฉัตรทิพย์ นาถสุภา

4. ตลาดสด^๙: การสร้างเศรษฐกิจชาติในเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

อันที่จริงแล้วแนวคิดเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กล่าวข้างต้น ดำรงอยู่กับเศรษฐกิจไทยตลอดมาจนถึง

^๘ การวิจัยเพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาตลาดในเขตเทศบาลนครนครปฐม. โดย สุวิดา ธรรมมณีวงศ์และคณะ. 2549.

^๙ ตลาดตามความหมายในพระราชบัญญัติการสาธารณสุข พ.ศ. 2535 กำหนดว่า "เป็นสถานที่ซึ่งปกติจัดไว้ให้ผู้ค้าใช้เป็นที่ชุมนุมเพื่อจำหน่ายสินค้าประเภทสัตว์ เนื้อสัตว์ ผัก ผลไม้ หรืออาหารอันมีสภาพเป็นของสด ประกอบหรือปรุงแล้ว หรือของเสี้ง่าย ทั้งนี้ไม่ว่าจะมีการจำหน่ายสินค้าประเภทอื่นด้วยหรือไม่ก็ตาม และหมายรวมถึงบริเวณซึ่งจัดไว้ให้ผู้ค้าใช้เป็นที่ชุมนุมเพื่อจำหน่ายสินค้าประเภทดังกล่าวเป็นประจำหรือเป็นครั้งคราวหรือตามวันที่กำหนด" การนิยามตลาดยัง หมายถึงสถานที่ที่มีโครงสร้างอาคารและไม่มีโครงสร้างอาคาร รวมถึงดำเนินการเป็นประจำหรืออย่างน้อยสัปดาห์ละหนึ่งครั้ง ดังนั้น ตลาดสด และตลาดนัดที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของไทย จึงถือเป็น "ตลาด" ในความหมายที่บทความชิ้นนี้กล่าวถึง

ปัจจุบัน แม้จะขาดการส่งเสริมสนับสนุนจากรัฐอย่างจริงจัง ซึ่งเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมตั้งอยู่จุดเน้นแตกต่างกัน แต่เชื่อมโยงกันได้แก่ เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบนอุดมการณ์การพึ่งตนเอง และเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบนฐานการแข่งขันและการพึ่งพาอาศัยกันของธุรกิจรายเล็ก กล่าวคือ

1) เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบนอุดมการณ์การพึ่งตนเอง

กรณีตัวอย่างเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในอดีต เช่นการศึกษาของพรพิไล เลิศวิชา (2543) ที่นำเสนอการยึดโยงของระบบนิเวศในลุ่มน้ำไชยา พุมเรียง ในอดีตบนฐานภูมินิเวศเดียวกัน กล่าวคือทั้ง 5 ชุมชนมีระบบนิเวศแตกต่างกัน 5 ระบบนิเวศ และแต่ละระบบนิเวศมีระบบการผลิตที่มีลักษณะเฉพาะ ได้แก่ พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ราบลุ่ม พื้นที่ชายฝั่งทะเล และพื้นที่รอยต่อของแต่ละระบบนิเวศ คือรอยต่อระหว่างพื้นที่ต้นน้ำกับพื้นที่ราบลุ่ม และรอยต่อระหว่างพื้นที่ราบลุ่มกับพื้นที่ชายฝั่งทะเล ทั้ง 5 พื้นที่นี้ แม้มีลักษณะเด่นเฉพาะของตนเอง กล่าวคือมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันอยู่สูง มีความมั่นคงของระบบนิเวศหนึ่งขึ้นต่อระบบนิเวศข้างเคียง พรพิไล ได้ชี้ให้เห็นว่าชุมชนลุ่มน้ำไชยาในอดีต เศรษฐกิจของคนในลุ่มน้ำมิได้ขึ้นต่อตลาดภายนอกและไม่เห็นความจำเป็นของการผลิตสู่ตลาด แต่ให้ความสำคัญกับความมั่นคงในการผลิตเพื่อบริโภคและความสามารถพัฒนาการพึ่งตนเองผ่านการแลกเปลี่ยนกับชุมชนต่างพื้นที่ ซึ่งเศรษฐกิจที่อยู่บนฐานการพึ่งพากันระหว่างระบบนิเวศแต่ละระบบได้ก่อรูปขึ้นเป็นเศรษฐกิจลุ่มน้ำไชยา ต่อเมื่อระบบทุนนิยมจากภายนอกเข้ามา ทำให้ความสัมพันธ์ดังกล่าวได้รับผลกระทบ

ตัวอย่างเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในปัจจุบันที่สะท้อนการยึดโยงผ่านอุดมการณ์ ความเชื่อ ถักทอเป็นเครือข่ายโยงใยข้ามภูมิภาค และยังเชื่อมโยงกับภายนอกประเทศคือ เครือข่ายชาวอโศก การดำเนินกิจกรรมของชุมชนปฐมอโศกได้สะท้อนแนวคิดและเป้าหมายของเศรษฐกิจเพื่อประชาชนชาวอโศกและเครือข่าย เรียกว่าเศรษฐกิจแบบสาธารณโภคี กล่าวคือ ชุมชนปฐมอโศกเป็นหนึ่งในเครือข่ายชาวอโศกที่เกิดขึ้นทั่วประเทศมีหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว สมณะ

โพธิรักษ์ หรือชาวอโศกเรียกว่าพ่อท่าน คือผู้นำทางศาสนาของชาวอโศกได้ประยุกต์แนวคิดพุทธศาสนา มาอธิบายเรื่อง สาธารณโภคี โดยชี้ให้เห็นว่าเป็นเศรษฐกิจชนิดใหม่ ซึ่งสาธารณโภคีหมายถึงระบบสังคมแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นมาในสังคมโลกและระบบนี้มีความเป็นอยู่ตามทีพระพุทเจ้าตรัสไว้ในหลักสาธณียธรรม 6 สาธารณโภคีคือการบริโภคเป็นสาธารณะหมายความว่า การมีลาภที่ได้มาโดยธรรม ต่างก็นำมารวมกันบริโภคด้วยกัน ไม่สะสมเป็นของส่วนตัว ระบบสาธารณโภคีสื่อให้เห็นความเป็นส่วนกลาง แทนการยึดถือทรัพยากรแบบเป็นปัจเจกในระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลกในขณะนี้ และสาธารณโภคีเกิดในชุมชนได้ ไม่ใช่เกิดได้แต่ในหมู่นักบวช ในสาธารณโภคีจะอยู่ร่วมกันอย่างเป็นหมู่กลุ่ม ชุมชนที่มีเมตตาจริง ๆ มีความรัก ความเคารพ ความช่วยเหลือเกื้อกูล ความพร้อมเพรียงและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเอกภาพ ดังนั้น ประชากรในชุมชนที่มีคุณภาพถึงขั้นสาธารณโภคีหรือบริโภคเป็นสาธารณะ คนเหล่านี้จะมีกิเลสน้อย ประพฤติตนในศีลในธรรม ไม่สะสมไม่ถือ เป็นของตนแต่ถือเป็นส่วนร่วม และสละออกสู่สังคมส่วนนอกไม่สร้างนิสัยกักตุน ทำให้เกิดเศรษฐกิจแบบบุญนิยม ชาวอโศกเชื่อว่าสังคมที่มีเศรษฐกิจถึงขั้นสาธารณโภคีเป็นหนทางรอดของมนุษยชาติ ในขณะที่เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีก่อความทุกข์การสะสมทำลายล้าง (สมณะโพธิรักษ์ 2550 : 7-60) การศึกษากิจกรรมในชุมชนปฐมอโศกได้สะท้อนให้เห็นแนวคิดสาธารณโภคีที่ปรากฏอยู่เบื้องหลังชุมชน รวมทั้งการใช้หลักบุญนิยมเป็นสื่อกลางในการสร้างสาธารณโภคี มีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบเพื่อเป้าหมายโดยรวมของชุมชน กิจกรรมจึงเน้นทุกมิติของชีวิต (ปัจจัยสี่ และอื่นๆ รวมถึงการติดต่อกับภายนอกในรูปการค้า การแลกเปลี่ยน) ไม่ใช่เป็นผู้ผลิตหรือผู้บริโภคอย่างใดอย่างหนึ่งแยกจากกัน กิจกรรมต่างๆ ที่สร้างขึ้นเรียกว่าฐานงาน ฐานงานเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพพื้นฐานที่จำเป็น แต่ละฐานงานเป็น “ทรัพยากรกลาง” ของชุมชน ทรัพยากรกลางนี้เองแสดงให้เห็นความเป็นส่วนรวมหรือเรียกว่าเศรษฐกิจแบบสาธารณโภคี เครือข่ายชาวอโศกที่เกิดขึ้นทั่วประเทศถือเป็นเขตเศรษฐกิจในรูปแบบ

ใหม่ที่มีพื้นฐานบนความเชื่ออุดมการณ์เดียวกัน มีการระดมทรัพยากรร่วมกันเพื่อการแลกเปลี่ยน การช่วยเหลือเกื้อกูล อาจเรียกว่าเป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กำลังเกิดขึ้น และยังเชื่อมโยงกับเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมภายในประเทศและภายนอกประเทศ เช่น ส่งผลิตภัณฑ์แปรรูปสมุนไพรส่วนที่เกินจากความต้องการของเครือข่ายออกไปจำหน่ายต่างประเทศ

อีกตัวอย่างคือเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ผสมผสานระหว่าง ระบบนิเวศในพื้นที่และวิถีการดำรงชีพที่ต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสังคมสมัยใหม่ ที่ปรับระบบการผลิต การค้า การแลกเปลี่ยน และสร้างเศรษฐกิจชุมชนในรูปแบบใหม่ เริ่มจากการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคของสมาชิก ขยายไปสู่การผลิตส่วนเกินเพื่อการค้า โดยยังคงมีฐานการผลิตที่ชุมชน เช่นรวมกลุ่มทำโรงงานแปรรูปขนมจีนจากข้าวของชาวนา เพื่อบริโภคและขายสู่ตลาดภายนอก และพัฒนากิจกรรมอย่างต่อเนื่อง สัมพันธ์กัน จากกิจกรรมการผลิตไปสู่กิจกรรมการค้าและการเงิน เกิดธนาคารชุมชน การค้ากับสังคมภายนอก เพื่อพัฒนาความสามารถในการติดต่อกับภายนอกและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน ไม้เรียงจึงเป็นอีกชุมชนหนึ่งที่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากมาย เพื่อลดรายจ่าย สร้างรายได้ให้แก่ชุมชนเป็นหลัก เป้าหมายคือการพึ่งตนเอง และดำรงชีพอย่างพอเพียง (เสรีพงศ์พิศ 2547)

2) เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบนฐานการแข่งขันและการพึ่งพาอาศัยกันของธุรกิจรายเล็ก

ตัวอย่างเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่กล่าวข้างต้น เป็นกรณีศึกษาของวัฒนธรรมของเขตเศรษฐกิจในพื้นที่ที่มีระบบการผลิตทางการเกษตรเป็นรากฐาน และสร้างเครือข่ายการค้าเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจเขตอื่น เขตเศรษฐกิจอีกลักษณะหนึ่งที่จะกล่าวถึงคือ เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่อยู่บนฐานการค้า ซึ่งหมายถึงเป็นศูนย์รวบรวมผลผลิต และกระจายผลผลิตระหว่างท้องถิ่น และภูมิภาค เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมดังกล่าวจึงเป็นแหล่งกระจายสินค้าและบริการเพื่อการบริโภคในเมือง เป็นแหล่งรองรับผลผลิตจากภาคเกษตรกรรม¹⁰

งานวิจัยเกี่ยวกับตลาดสดและตลาดนัดในเขตเทศบาลนครนครปฐม¹¹ พบว่าเศรษฐกิจการค้าของตลาดสดและตลาดนัด เป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เพราะการค้าในพื้นที่ดังกล่าวเชื่อมโยงกับเครือข่ายการค้าอย่างกว้างขวางระหว่างตลาดขนาดเล็กในจังหวัดนครปฐม และรองรับผลผลิตของเกษตรกรในจังหวัดในภูมิภาคตะวันตก และภูมิภาคอื่นๆ ในขณะเดียวกัน ผู้ค้าในตลาดสดและตลาดนัดมีความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน กล่าวได้ว่า การดำรงอยู่ของตลาดสดและตลาดนัดได้เพิ่มเศรษฐกิจแห่งการพึ่งพาอาศัยกันให้มีบทบาทมากขึ้น การเติบโตของเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในตลาดสดและตลาดนัด ได้ส่งเสริมให้เศรษฐกิจรายเล็ก รายน้อยสามารถเติบโตไปพร้อมกับ

¹⁰ งานวิจัยของพรพิไล เลิศวิชาและคณะ (2552: 283-297) ได้เสนอว่าตัวอย่างเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่เป็นตลาดในท้องถิ่นภาคเหนือที่เรียกว่า “กาด” ซึ่งทำหน้าที่รับใช้ท้องถิ่น และสนับสนุนความอยู่รอดและความเข้มแข็งของชุมชนในอดีต (มีทั้งตลาดที่ขายทุกเช้า หรือทุกเย็น หรือเฉพาะบางวัน หรือตลาดในหมู่บ้าน หรือตลาดเคลื่อนที่) ปัจจุบันชุมชนได้คิดวิธีการจัดระบบตลาดเครือข่ายที่โยงใยตลาดต่างๆ ที่กระจายกระจายหลายเมือง หลายอำเภอให้อยู่ในระบบเดียวกัน ทำให้ตำแหน่งแห่งที่ของตลาดกระจายตัวในจุดที่เหมาะสมกับชุมชน อย่างไรก็ดี ตลาดลักษณะนี้ยังเน้นการตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น เน้นการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกัน แต่ก็ยังไม่สามารถแบกรับหน้าที่ ที่จะเป็ผลผลิตผลักดันให้ชุมชนก้าวหน้าขึ้นไปสู่ระดับการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยี ที่จะช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนให้ก้าวหน้ากว่านี้ได้ เพราะมีส่วนเกินจากกำไรอยู่น้อยไป ในขณะที่งานวิจัยของผู้เขียนมีจุดเน้นเกี่ยวกับตลาดที่มีบทบาทเพื่อการค้า การแลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก ผู้ขายส่วนใหญ่จึงเป็นพ่อค้า แม่ค้า ตลาดในรูปแบบที่ผู้วิจัยศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า ได้ช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับตลาดทั้งผู้ค้า ผู้ผลิตอาหารแปรรูป เกษตรกร ฯลฯ

¹¹ สุวิดา ธรรมมณีนวศ์และคณะ (เล่มเต็ม)

การขยายตัวของตลาดสด และตลาดนัด

นอกจากนี้ ตลาดสดและตลาดนัดยังเป็นแหล่งบ่มเพาะความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะผู้ประกอบการรายเล็กรายน้อยไม่ถูกปิดกั้นในการพัฒนาความรู้ความสามารถ ตลาดสดและตลาดนัดยังเป็นแหล่งการจ้างแรงงานอย่างเข้มข้น การส่งเสริมเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของตลาดสด และตลาดนัดจึงช่วยลดทอนการขยายตัวของเศรษฐกิจขนาดใหญ่¹² และสอดคล้องกับข้อเสนอนักวิชาการเศรษฐศาสตร์ (พอฟันท์ อุทยานนท์ 2546) ที่เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ควรอยู่บนพื้นฐานของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจครัวเรือนและเศรษฐกิจชุมชน โดยการส่งเสริมผู้ประกอบการรายย่อย เพราะเป็นเศรษฐกิจที่มีการปรับตัว มีความยืดหยุ่นสูงทั้งในแง่ของการใช้แรงงานและเวลา มีการใช้แรงงานเข้มข้น กล่าวคือ

จากงานวิจัยของผู้เขียนพบว่า มูลค่าการค้าในตลาดสดและตลาดนัดในเขตเทศบาลนครนครปฐมเมื่อปีพ.ศ. 2548 มีปริมาณการค้าในตลาดถึงกว่า 28,000 ล้านบาทเศษต่อปี หรือนับเป็นร้อยละ 23 ของจีดีพีในจังหวัดนครปฐม¹³ ยังไม่นับรวมผู้ขายส่งขนาดใหญ่ที่อาศัยโดยรอบตลาด ซึ่งจำหน่ายสินค้าไปต่างประเทศ¹⁴ ตัวเลขเหล่านี้เป็นเครื่องชี้ว่าตลาดสดและตลาดนัดในเขตเทศบาลมีทำให้เศรษฐกิจท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง นอกจากนี้ มูลค่าการค้าเหล่านี้ เป็นเศรษฐกิจของครัวเรือนในแต่ละตลาด จากการสำรวจพบว่าจำนวนผู้ค้าในตลาดสดและตลาดนัดเหล่านี้มีจำนวนกว่า

5,000 ราย¹⁵ ยังไม่นับรวมผู้คนที่อยู่ในธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการค้าในตลาด ไม่ว่าจะเป็นธุรกิจรับจ้างขนของ ธุรกิจรถขนส่ง ธุรกิจขายสินค้าข้างถนน रिทางเท้า ธุรกิจโต๊ะจีนที่แปรรูปอาหารเพื่อการค้า หรือธุรกิจอื่นๆ ที่นำผลผลิตจากอาหารไปแปรรูปจำหน่าย ฯลฯ จึงกล่าวได้ว่า ตลาดในเขตเทศบาล เป็นพื้นที่ที่การหมุนเวียนของเศรษฐกิจในท้องถิ่นอยู่สูง รวมถึงเป็นเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างแท้จริง และยังสามารถสร้างอาชีพ สร้างงาน

นอกจากมูลค่าการค้าแล้ว ตลาด ยังมีคุณค่าในมิติของการส่งเสริมการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างตลาดขนาดใหญ่กับตลาดขนาดเล็ก ผู้ค้ารายใหญ่กับรายย่อย ผู้ค้ารายย่อยในตลาดสดและตลาดนัด รวมถึงผู้ค้ากับผู้บริโภค ทั้งในจังหวัด นอกจังหวัดและในภูมิภาคใกล้เคียง ผู้ขายในแต่ละตลาดยังเป็นกลุ่มผู้ขายกลุ่มเดียวกันหรือเครือญาติ และผู้ขายบางรายทำการค้าในตลาดมากกว่า 1 ตลาด เนื่องจากแต่ละตลาดมีช่วงเวลาให้ผู้คนจับจ่ายใช้สอยหนาแน่นต่างเวลากัน ทำให้สามารถทำการค้าในตลาดหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่ง และในอีกช่วงเวลาหนึ่งสามารถทำการค้าในอีกตลาดหนึ่งได้ งานวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่า การค้าในตลาดขนาดใหญ่จำนวน 4 ตลาดเป็นแหล่งรวบรวมสินค้าจากจังหวัดใกล้เคียง และภาคเหนือ ภาคใต้ และกระจายเข้าสู่ตลาดสด ตลาดนัด และรถเร่ ในกรุงเทพฯ และปริมณฑล รวมถึงผู้ค้าในตลาดเล็กๆ จะนำสินค้าจากตลาดขนาดใหญ่ไปจำหน่ายตามตลาดนัดในท้องถิ่น โดยผู้ค้าเหล่านี้จะใช้เวลาว่างใจ

¹² การสำรวจความเห็นของผู้บริโภคเรื่องพฤติกรรมการไปจับจ่ายใช้สอยจำนวน 600 คนพบว่า ผู้บริโภคยังเห็นว่าตลาดสดและตลาดนัด รวมถึงห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ยังมีความสำคัญต่างกาลเทศะ โดยเฉพาะวัตถุประสงค์ของการไปจับจ่ายใช้สอย ลักษณะของผู้บริโภคมีความสัมพันธ์ต่อตัดสินใจเลือกสถานที่ไปใช้จ่าย

¹³ ที่มาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). "Gross Regional and Provincial Products 2008 Edition" [ออนไลน์], สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2554 จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=96>

¹⁴ เป็นธุรกิจส่งออกสินค้าเกษตรประเภทผัก เช่น พริก ผักกวางตุ้ง ผักกาดหอม ข้าวโพดอ่อน หน่อไม้ฝรั่ง ใบมะกรูด ลูกมะกรูด ไปจำหน่ายยังประเทศสิงคโปร์ มาเลเซีย คิดเป็นมูลค่าหลายสิบล้านบาทต่อเดือน

¹⁵ ตัวเลขนี้นับจากผู้ค้า 1 รายครอบครองพื้นที่การขาย 1 พื้นที่ ซึ่งในแต่ละพื้นที่ อาจเป็นอาคารพาณิชย์ แผงลอย หาบเร่กิจการแต่ละรายมีแรงงานในครอบครัวประมาณ 2-5 คน ไม่นับรวมการจ้างแรงงานในธุรกิจแต่ละราย ดังนั้นจำนวนผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการค้าโดยตรงจึงนับหลายหมื่นราย

ในการส่งมอบสินค้า เพราะต้องทำการค้ากันอย่างต่อเนื่อง

ตลาดนัดที่กระจายตัวตามหมู่บ้านต่างๆ หรือละแวกชุมชน ยังเปิดพื้นที่ให้กับเกษตรกรในพื้นที่ใกล้เคียง สามารถนำผลผลิตมาจำหน่ายโดยตรงแก่ผู้บริโภค โดยเฉพาะตลาดนัดที่อยู่ใกล้เขตเมือง และตลาดนัดเหล่านี้ เป็นตลาดที่ปรับตัวให้ยืดหยุ่นเข้ากับบริบทของแต่ละพื้นที่ กล่าวคือ เมื่อตลาดนัดตั้งในเขตพื้นที่หมู่บ้านใกล้เขตเมือง ตลาดนัดจะปรับตัวเป็นตลาดสด แต่เมื่อตั้งใกล้ตลาดสดจะปรับตัวไปเน้นการจำหน่ายสินค้าแปรรูป สินค้าที่มีโชอาหาร และสินค้าทันสมัย ในขณะที่ตั้งในบริเวณของห้างค้าปลีกขนาดใหญ่ ตลาดนัดจะปรับตัวไปเน้นสินค้าแปรรูปอาหารจำหน่าย และสินค้ามีโชอาหาร และสินค้าทันสมัยแต่มีราคาถูก

จากงานวิจัยเกี่ยวกับตลาดสดและตลาดนัดของผู้เขียนได้ทำการสำรวจจากผู้ค้าเร่รถกระบะ ซึ่งจะซื้อผักสดจากตลาดขายส่งขนาดใหญ่ไปจำหน่ายในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง โดยเฉพาะในเขตโรงงานชานเมือง กรุงเทพฯ ตลาดนัดในเขตชานเมืองกรุงเทพฯ ตลาดนัดในจังหวัดนครปฐมและจังหวัดใกล้เคียง กลุ่มคนเหล่านี้ซื้อผักจากตลาดปทุมมงคล หรือตลาดทุ่งพระเมรุ โดยใช้รถกระบะมาจับจ่ายในช่วงเวลาประมาณ 03.00-12.00 น. และ 16.00-21.00 น. โดยตลาดจะมีพื้นที่สำหรับการจอดรถได้นาน และกลุ่มผู้บริโภคเหล่านี้จะนำสินค้าที่จับจ่ายมาจัดแบ่งจำหน่ายปลีกเป็นกำเล็กๆ ก่อนนำไปขายตามตลาดนัดในช่วงเย็น จำนวนผู้ค้าเร่เหล่านี้มีประมาณ 300 ราย เป็นธุรกิจรายเล็กๆ ลงทุนซื้อผักหลากหลายชนิดประมาณ 2,000-3,000 บาทต่อวัน บางรายลงทุนประมาณ 5,000 - 10,000 บาท และทำเป็นธุรกิจในครอบครัว กลุ่มคนเหล่านี้เป็นคนในอำเภอ

ต่างๆ ของจังหวัดนครปฐม มีบางส่วนมาจากพื้นที่อื่น เช่น จังหวัดในภาคอีสาน โดยเข้าบ้านพักอาศัยในเขตจังหวัดนครปฐมหรือใกล้เคียงเพื่อสะดวกต่อการรับสินค้าจากตลาดขายส่งในเขตเทศบาลนครนครปฐมไปจำหน่าย กลุ่มคนเหล่านี้เป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจกลางปี 2540 เคยประกอบอาชีพเกษตรกรรม รับราชการ ลูกจ้างบริษัทเอกชน และรับจ้างในโรงงานหรือรับจ้างก่อสร้าง บางส่วนออกจากงานด้วยเห็นว่าอาชีพนี้เป็นทางเลือกที่ดีกว่า และมีอิสระ ผู้บริโภคตามหมู่บ้าน ตรอก ซอกซอยจึงสะดวก เพราะเป็นการค้าแบบส่งตรงถึงบ้าน กล่าวได้ว่าผู้ค้าเร่รถกระบะเหล่านี้กำลังรุกคืบเข้าถึงผู้บริโภคได้อย่างรวดเร็ว เป็นการค้าเชิงรุก สามารถเข้าถึงผู้บริโภครายเล็กรายน้อย ในขณะที่ตลาดสด หรือห้างค้าปลีกขนาดใหญ่มีข้อจำกัดในส่วนนี้

ตลาดสดและตลาดนัด มิได้เป็นตลาดแห่งการแข่งขันเพื่อเข้าถึงผู้บริโภคเท่านั้น หากยังเป็นตลาดแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย โดยเฉพาะการเชื่อมโยงในด้านแหล่งที่มาของสินค้า และกลุ่มผู้ขายในแต่ละตลาด เครือข่ายความสัมพันธ์เหล่านี้เป็นความสัมพันธ์ฐานการพึ่งพาอาศัยกัน ส่งผลให้การค้าเป็นการค้าบนความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาและความสัมพันธ์เชิงการแข่งขัน ผู้ขายแต่ละตลาดได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และพัฒนาการค้าให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ความเข้มแข็งของเครือข่ายการค้านี้เอง ได้ความเชื่อมโยงให้เกิดความเข้มแข็งของการผลิตภาคเกษตรกรรมไปด้วย เพราะเมื่อการค้าขยายตัว การผลิตภาคเกษตรกรรมก็ย่อมขยายตัวตามไป ตรงตามหลักเศรษฐศาสตร์ที่เรียกว่าเกิดความเชื่อมโยงไปข้างหน้า (Backward linkage)¹⁶ ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นรากฐานการพัฒนา

¹⁶ ผลเชื่อมโยง (linkage) คือความสามารถของอุตสาหกรรมหนึ่งในการสร้างผลเชื่อมโยงให้มีการจัดตั้งหรือขยายตัวของอุตสาหกรรมอื่น แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) backward linkage คือการเชื่อมโยงให้เกิดอุตสาหกรรมอื่นที่ขายผลผลิตให้อุตสาหกรรมนี้เพื่อใช้เป็นวัตถุดิบ 2) forward linkage คือการเชื่อมโยงให้เกิดอุตสาหกรรมอื่นที่ใช้ผลผลิตของอุตสาหกรรมนี้เป็นวัตถุดิบ รายละเอียดศึกษาได้จากวันรักษ์ มิ่งมณีนาคนิ (2534: 180)

เศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่นของจังหวัดนครปฐมให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน และความสัมพันธ์เช่นนี้จะดำรงอยู่ต่อไปได้ ก็ด้วยเงื่อนไขของการแข่งขันบนฐานที่เท่าเทียมกัน นั่นคือการปกป้องมิให้ทุนรายใหญ่เข้ามาแข่งขันกับทุนรายเล็กรายย่อย และกำกับให้ทุนรายเล็กรายย่อยแข่งขันกันเองบนฐานการพัฒนาความรู้ความสามารถมิใช่การ “ทุ่มทุน” หรือ “การทุ่มตลาด” โดยนายทุนขนาดใหญ่จากภายนอกจังหวัด ภายนอกประเทศ ดังเช่นห้างสรรพสินค้า

ในปัจจุบันมิติความสัมพันธ์เชิงพึ่งพาในการทางการค้า เป็นสิ่งที่ขาดหายไประบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการแข่งขัน และการใช้ทุนเป็นข้อได้เปรียบในการเบียดขับประชาชนรายเล็กรายน้อยออกจากการแข่งขัน แต่ตลาดกลับเพิ่มบทบาทของวัฒนธรรมให้ทำงานร่วมกับมิติเศรษฐกิจ ตลาดจึงเป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดการเกื้อกูล ความมั่นคงของเศรษฐกิจประชาชนที่มีขนาดเล็ก และถักทอเป็นเศรษฐกิจของจังหวัด เศรษฐกิจภูมิภาค และเศรษฐกิจชาติ พื้นที่การค้าในตลาดยังส่งเสริมเครือข่ายความร่วมมือระหว่างผู้ค้าในภูมิภาคต่างๆ สร้างระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน และการเกื้อกูลระหว่างรายเล็กและรายใหญ่ รวมถึงสร้างผลเชื่อมโยง (Linkage) ต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคอื่นๆ กล่าวได้ว่า หากตลาดสด ตลาดนัดได้รับผลกระทบทางการค้า ย่อมกระทบต่อเศรษฐกิจของจังหวัดนครปฐมและจังหวัดใกล้เคียง กระทบต่อทุนทางสังคม และกระทบต่อวิถีชีวิตผู้บริโภค

การส่งเสริมกิจกรรมทางการค้าในเขตเศรษฐกิจของตลาดในเขตเทศบาลนครนครปฐมถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการนิยามเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในยุคสมัยใหม่ที่อยู่บนฐานการแข่งขันและการพึ่งพาอาศัยกันของธุรกิจรายเล็ก ซึ่งเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในรูปแบบดังกล่าวกำลังมีบทบาทมากขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์ เนื่องจากการขยายตัวของโลกาภิวัตน์ได้ก่อให้เกิดการรุกคืบของทุนขนาดใหญ่ เบียดขับทุนรายเล็กรายน้อย รวมถึงทำลายวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาอาศัยกัน แม้กระบวนการโลกาภิวัตน์จะรุกคืบไปได้กว้างขวาง แต่กลับไม่สามารถเข้าถึงทุกพื้นที่ได้อย่างทั่วถึง

กิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประเภทสามารถแทรกตัวในอยู่ภายใต้ อาจเรียกว่า เขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมเป็นพื้นที่หนึ่งที่สามารถแทรกตัวภายใต้กระบวนการโลกาภิวัตน์ กรณีศึกษาตลาด ได้ชี้ให้เห็นว่า กิจกรรมของการค้าในตลาดได้ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาอาศัยกัน การส่งเสริมธุรกิจรายเล็กรายน้อย ส่งเสริมเศรษฐกิจท้องถิ่น และรวมเป็นเครือข่ายทางการค้า จนเกิดกลไกการขยายตัวไปตามพื้นที่ต่างๆ สามารถรุกคืบเข้าถึงกลุ่มผู้บริโภคได้อย่างรวดเร็ว การส่งเสริมเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมในรูปแบบดังกล่าว จึงช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจประชาชนให้เติบโตขยายตัวไปแย้งชิงพื้นที่ทางเศรษฐกิจของนายทุนขนาดใหญ่ ทุนข้ามชาติที่ครอบครองเศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนี้

5. บทสรุป

การปรากฏขึ้นห้วงคำปลิกขนาดใหญ่ สะท้อนการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์ ที่กำลังรุกคืบช่วงชิงพื้นที่ทางเศรษฐกิจและทางวัฒนธรรมของผู้คน รวมถึงสร้างวัฒนธรรมโลกที่มาตรฐานเดียวกันให้เกิดขึ้น เดวิด ฮาร์วีย์ (1995 อ้างใน อภิญา เพ็ญฟูสกุล 2546 : 79-80) ชี้ให้เห็นว่า ในยุคโลกาภิวัตน์ตรรกะของทุนนำไปสู่การบีบเวลาและพื้นที่ ทำให้ผลผลิตออกสู่ตลาดโลกในปริมาณมาก และระบบทุนจำต้องหาทางกระตุ้นให้มีการบริโภคในอัตราที่เร็ว พร้อมไปกับอายุใช้งานสั้น และสร้างระบบซูเปอร์มาร์เก็ตเพื่อรองรับตรรกะนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อจิตสำนึกของผู้คนที่เกิดค่านิยมแบบแตกตัวน การบริโภคแบบสูตรสำเร็จ การบริโภคชั่ววูบฉาบฉวย ทำให้ความผูกพันที่ลึกซึ้งกับผู้อื่นหรือระบบคุณค่าต่างๆ จะเลือนรางไป ซึ่งตลาดสดและตลาดนัดกำลังถูกลบเลือนคุณค่าต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว และหารัฐ และภาคส่วนต่างๆ ในสังคมไม่เข้าใจ และไม่ปกป้อง ส่งเสริมสนับสนุน การรุกคืบของกระบวนการโลกาภิวัตน์จะแย้งชิงพื้นที่ทางเศรษฐกิจของประชาชน

การปรากฏตัวของพลังท้องถิ่นนิยมในสังคมไทยปัจจุบันเกิดขึ้นมากมาย ไม่ว่าจะเป็นขบวนการของเครือข่ายชาวอโศกทั่วประเทศ ของไม่เรียงอำเภอฉวาง จังหวัดนครราชสีมา ของคีรีวงอำเภอเอราวัณ

จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งขบวนการเหล่านี้คือ การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มภายใต้บริบทวัฒนธรรมแต่ละพื้นที่ ที่มุ่งเน้นประเด็นความเคลื่อนไหวและการผสมผสานของโลกาภิวัตน์และพลังของท้องถิ่น เรียกว่า Globalization ซึ่งเป็นความสนใจของผู้ที่ศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม (อภิญา เพื่องฟูสกุล 2546 : 88) เช่นเดียวกับการปรากฏตัวของตลาดสดและตลาดนัดที่เน้นการพึ่งพาอาศัยกัน และการสร้างความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายระหว่างภาคส่วนต่างๆ ทั้งผู้ค้าเร่รถกระบะ เศรษฐกิจภาคเกษตรกรรม ถือเป็นการปกป้อง

พื้นที่ทางเศรษฐกิจของท้องถิ่น อันเป็นเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมบนฐานการแข่งขันและการพึ่งพาอาศัยกันของธุรกิจรายเล็ก เพราะเป็นวิถีการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจแบบครอบครัวที่ใช้แรงงาน ซึ่งสะท้อนอัตลักษณ์ของเศรษฐกิจท้องถิ่นภายใต้บริบทวัฒนธรรมแต่ละพื้นที่ ผู้เขียนจึงเห็นว่าแนวคิดเขตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมควรได้รับการส่งเสริมให้เป็นยุทธศาสตร์การสร้างเสริมภาพทางเศรษฐกิจของประชาชนอย่างกว้างขวาง

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

- กาญจนา แก้วเทพ. (2535). เศรษฐศาสตร์ที่เอื้อเพื่อชีวิต. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์* 38 (46) : 37-39.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2548). *แนวทางและวิธีวิจัยสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์, เฮเลนา และคณะ. (2545). *นำอาหารกลับบ้าน (Bringing the Food Economy Home: the social ecological and economic benefits of local food)*. ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์ แปล. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- นิพนธ์ พัวพงศกร และคณะ. (2552). ทางรอดประเทศไทย: สู่ระบบสวัสดิการพื้นฐาน. ใน : *การสัมมนาของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทยเรื่อง “ทางรอดของประเทศไทย” ครั้งที่ 1*. จัดโดยสถาบันพระปกเกล้า สมาคมนักข่าวหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย สถาบันเพื่อการพัฒนาประเทศไทยร่วมกับ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ณ โรงแรมรามาการ์เดนส์ 12 กันยายน 2552. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 17 มกราคม 2554. จาก <http://www.tdri.or.th/th/html/Rama2009-09-12.pdf>
- พรพิไล เลิศวิชา. (2543). พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำชียา-พุมเรียงในพลวัตวัฒนธรรมและเศรษฐกิจชุมชนท้องถิ่น. ใน *เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชนครั้งที่ 1 เรื่อง ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง*. ณ อาคารเฉลิมพระบารมี 50 ปี วันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543.
- พรพิไล เลิศวิชา และคณะ. (2552). *เชียงใหม่-ลำพูน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พลวัตและพัฒนาการ*. เชียงใหม่: บริษัทธารปัญญา.
- พอพันธ์ อูยานนท์. (2546). *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิถีทรรศน์.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2538). *สังคมเศรษฐกิจไทยในทศวรรษ 2550: ยุทธศาสตร์การพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์*. กรุงเทพฯ: ไร่เลย์.
- รามาการ์เดนส์. 12 กันยายน 2552. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 17 มกราคม 2554. จาก <http://www.tdri.or.th/th/html/Rama2009-09-12.pdf>
- วันรักษ์ มิ่งมณีนาถ. (2534). *พจนานุกรมศัพท์เศรษฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศูนย์ข้อมูลข่าวสารปฏิรูปประเทศไทย. (2009). ศ.ดร. ชัยอนันต์ สมุทวณิช “การบริหารการศึกษาตามความต้องการของสังคม” ปาฐกถาในงานสัมมนา “การบริหารการศึกษาตามความต้องการของสังคม” (Education on Demand). ณ หอประชุมใหญ่ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วันพุธที่ 24 กุมภาพันธ์ 2553. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 27 สิงหาคม 2553. จาก <http://www.thaireform.in.th/reform-path/join-the-reform/39-2009-11-25-04-20-51/662-2010-02-24-11-20-29.html>
- สติกลิตซ์, โจเซฟ อี. และทีมงาน. (2010). *วิพากษ์จีดีพีฉบับวิชาการสำหรับ นักปกครอง นักการเมือง ผู้วางนโยบาย นักวิชาการ นักสถิติ เอ็นจีโอ และสื่อสารมวลชน*. ภาควิชา (แปล) อภิชัย พันธเสน (บรรณาธิการ). สืบค้นเมื่อ 20 สิงหาคม 2553. จาก thaiwellbeing.org/download/gdp_book.pdf
- สถาบันนโยบายศึกษา. (2546). ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช *วิพากษ์สังคมไทยหลัง 14 ตุลาคม*. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 27 สิงหาคม 2553. จาก <http://www.fpps.or.th/news.php?detail=n1062084908.news>
- สนธิ สมัครการ. (2540). *วิธีการศึกษาสังคมมนุษย์กับตัวแบบสำหรับศึกษาสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมณะโพธิรักษ์. (2550). *สาธารณโภคี เศรษฐกิจชนิดใหม่*. กรุงเทพฯ: กลั่นแก่น.

- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2008). เศรษฐกิจนอกระบบกับการบริหารจัดการที่ดีของภาครัฐ. การสัมมนาประจำปี 2547 ณ ศูนย์การประชุมและแสดงสินค้าอิมแพ็ค เมืองทองธานี จังหวัดนนทบุรี วันพฤหัสบดีที่ 24 มิถุนายน 2547. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 30 สิงหาคม 2551. จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=81>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). **Gross Regional and Provincial Products 2008 Edition**. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2554. จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=96>
- สุวิดา ธรรมมณีนวศ์ และคณะ. (2549). การวิจัยเพื่อแสวงหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาตลาดในเขตเทศบาลนครนครปฐม. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เสกสรรค์ ประเสริฐกุล. (2552). เศรษฐศาสตร์กับการผลิตอวิชชาเชิงโครงสร้าง (Economic Religion and The Production of Structural Ignorance). ปาฐกถา 60 ปี ครั้งที่ 10 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันจันทร์ที่ 19 ตุลาคม 2552 เวลา 14.00-15.30 น. ณ ห้องประชุมชั้น 5 คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อ 25 พฤษภาคม 2553. จาก <http://www.prachatai.com/journal/2009/10/26271>
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). จากไม่เรียงถึงมะนิลา: จาการากหญ้าถึงแมกไซไซ. มติชนสุดสัปดาห์ 24 (1256) – 24 (1261) วันที่ 10 กันยายน พ.ศ. 2547 - วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2547.
- เสรี ลีลาชัย. (2545). บททดลองเสนอการสร้างเศรษฐกิจชาติบนรากฐานเศรษฐกิจชุมชน. ใน เอกสารการประชุมเสนอผลงานวิจัยเรื่องเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำ. เสนอที่โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพมหานคร วันที่ 25-26 ตุลาคม 2545 : 1-36.
- อภิชัย พันธเสน. (2544). พุทธเศรษฐศาสตร์:วิวัฒนาการ ทฤษฎีและการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). **อัตลักษณ์ (Identity)**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.
- Global Footprint Network. (2010). **Footprint for Nations**. [Online]. Retrieved August 24, 2010. from http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/page/footprint_for_nations/
- McGann, Anthony F., Marguardt, Raymond A. & Routson, Jack C. (1979). **Introduction to business**. New York: John Wiley & Sons.
- New Economic Foundation. (2009). **About nef**. [Online]. Retrieved August 24, 2010. from <http://www.neweconomics.org>
- Olsen, Marvin E. (1991). **Societal dynamics** : exploring macrosociology. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall.